

Правова природа офіційного тлумачення норм права

Юхимюк О.М.

Правова природа офіційного тлумачення норм права

Розкривається поняття, сутнісні ознаки та класифікація офіційного тлумачення норм права.

Ключові слова: тлумачення, автентичне тлумачення, казуальне тлумачення.

Правовая природа официального толкования норм права

Раскрывается понятие, признаки и классификация официального толкования норм права.

Ключевые слова: толкование, аутентичное толкование, казуальное толкование.

Посідаючи важливе місце в загальній теорії права, дослідження ефективності правових норм, проблема тлумачення норм права, разом з тим належить до недостатньо вивчених питань юридичної науки. Особливого значення це питання набуває в контексті вдосконалення законодавства, його швидкій зміні по всіх галузях права за умов нестабільних соціально-політичних умов, що беззаперечно призводять до зниження якості прийнятих законів як з точки зору техніко-юридичної форми, так і правового змісту, а також до виникнення колізій та прогалин в законодавчому матеріалі.

Безперечно, проблема тлумачення норм права не є новою для юридичної науки. Загальні питання тлумачення норм права розроблялися у 50-70-х роках ХХ ст. Серед основоположників були М. Вопленко, П. Недбайло, А. Піголкін, О. Чарданцев. Сучасні теоретичні дослідження викладені у курсах лекцій або навчальних посібниках з теорії держави та права (А. Венгеров, В. Котюк, В. Копейчиков, В. Лазарев, О. Скаун, М. Цвік, О. Чарданцев, А. Шабатуров та ін.).

Тлумачення норм права (інтерпретація норм права) – це розумова інтелектуальна діяльність суб'єкта, пов'язана із встановленням їх точного значення (змісту). Тлумачення норм права складається з двох елементів: з'ясування – розкриття значення юридичних норм “для себе” і роз'яснення – розкриття значення юридичних норм “для інших” [1, 404]. Якщо з'ясування не виходить за рамки свідомості самого інтерпретатора, то роз'яснення є викладом змісту державної волі і вираження її ззовні.

За своїм основним функціональним призначенням тлумачення спрямоване на з'ясування того, що хотів сказати законодавець, тобто “дух закону” і що він фактично сказав – “буква закону”. Ще з часів Древнього Риму відомий принцип – знання законів полягає не в тому, що триматися за їх букву, а в тому, щоб розуміти їх зміст і значення [2, 279].

Мета тлумачення – правильне і точне розуміння та застосування закону, виявлення його сутності, яку законодавець вклав у словесне формулювання. Воно покликано протидіяти будь-яким способам відійти від змісту правових норм, протиставити “букву” і “дух” закону, виявити зміст того, що сформулював законодавець. Основною ідеєю, що має втілювати вчення про тлумачення, є ідея охорони і всебічного зміцнення законності. Тлумачення не вносить і не повинно вносити зміни і доповнення в чинні норми. Воно покликане лише пояснювати те, що сформульовано в законі.

Тлумачення норм права є однією із найважливіших умов правотворчої і особливо правозастосовчої діяльності. На думку М. Н. Марченко, необхідність тлумачення викликана тим, що в ході його проведення уточнюється не тільки загальний зміст і значення даної норми, але й більш конкретні її елементи, а саме: основна ціль прийняття нормативно-правового акту, його роль і призначення, можливі наслідки застосування, місце нормативно-правового акту в системі законодавства і характер його взаємодії з іншими актами. Таким чином, за допомогою тлумачення створюються передумови не тільки для більш глибокого розуміння нормативно-правових актів і норм, які в них знаходяться, але й для більш повного і ефективного їх застосування [3, 614].

Як зазначає М. В. Оніщук, необхідність у тлумаченні правових норм виникає, по-перше, у зв'язку з тим, що норми права мають загальний і абстрактний характер і не завжди зрозумілий їх зміст, водночас як реальні суспільні відносини завжди конкретні, мають низку індивідуальних особливостей. По-друге, недоліки законодавчої техніки, що зустрічаються інколи в правозастосовчій практиці, породжують юридичні колізії, що також сприяє виникненню необхідності в тлумаченні правових норм [4, 99].

За суб'єктами та юридичними наслідками розрізняють: офіційне і неофіційне тлумачення правових норм.

Тлумачення вважається офіційним, якщо воно здійснюється спеціально уповноваженим компетентним органом, державним службовцем чи посадовою особою на підставі службового обов'язку і закріплюється в спеціальному акті, що має загальнообов'язковий характер для всіх суб'єктів, які реалізують відповідні норми права.

Розглядаючи офіційне тлумачення, насамперед необхідно виявити та охарактеризувати його суттєві ознаки. Першою ознакою офіційного тлумачення, яка вирізняє його від інших видів роз'яснення, є його обов'язковий характер. Йдеться про формальну обов'язковість.

У науці існують різні погляди на підстави, що надають офіційному тлумаченню обов'язкового характеру. Так, Б.П. Спасов, В.М. Хропанюк, Г.В. Назаренко вважають, що обов'язковий характер офіційного тлумачення зумовлений компетентністю державного органу, який видає відповідне роз'яснення норми права [5, 146; 6, 280; 7, 127]. С.С. Алексеев, Ю.Х. Калмиков та ін. пояснюють обов'язковий характер офіційного тлумачення його самостійністю в системі юридичної практики та правотворчим походженням [8, 82-83]. М.М. Вопленко пояснює такий характер наявністю контрольно-наглядових повноважень у органів, які здійснюють роз'яснення дійсного змісту норм права [9, 28].

Наведені вище висловлювання потребують певного уточнення. Справді, офіційне тлумачення повинні давати уповноважені на такі дії суб'єкти. Саме в

цьому змісті ми розуміємо зазначену авторами компетентність суб'єктів тлумачення. Але не це в першу чергу зумовлює обов'язковий характер офіційного тлумачення. Адже суб'єкт може мати відповідні повноваження, але надане ним роз'яснення не буде обов'язковим. Наприклад, через необов'язковість — за різних причин — самої норми права, що тлумачиться. Обов'язковий характер офіційного тлумачення не може бути також зумовлений його самостійністю у системі юридичної практики та правотворчим походженням. У цьому разі потрібно було б визнати правотворчий характер актів тлумачення норм права, виданих суб'єктами, які не мають повноважень на правотворчу діяльність. Не зовсім правильно пояснювати обов'язковий характер офіційного тлумачення наявністю контрольно-наглядових повноважень у його суб'єктів. Суб'єкт може надавати обов'язкове для виконання роз'яснення норм права, але при цьому не мати контрольно-наглядових повноважень.

Обов'язковий характер офіційного тлумачення впливає з юридичних властивостей самих норм права, що тлумачаться. Акти офіційного тлумачення мають обов'язковий характер лише у зв'язку з дією норм права, зміст яких вони роз'яснюють. Тут можна дещо погодитися з М.М. Вопленко, який вважає, що обов'язковий характер є наслідком системоутворюючих зв'язків офіційного тлумачення з нормою права, що роз'яснюється[10,44-45].

Проте однієї цієї ознаки недостатньо, щоб офіційне тлумачення мало обов'язковий характер. Друга його ознака полягає в тому, що офіційне роз'яснення норм права здійснюється уповноваженим на це суб'єктом. Повноваження мають походити з його права на правотворчість або бути делеговані йому суб'єктом, який видав норму права, що тлумачиться.

Повноваження суб'єкта, який видав норму права на її офіційне роз'яснення, впливають із логічного умовиводу, що саме цей суб'єкт адекватніше розуміє власну волю, виражену в правовій нормі. Делеговані повноваження на офіційне тлумачення мають закріплюватися у відповідних правових нормах, які можуть бути в нормативному акті, що регулює відносини тлумачення норм права; нормативному акті, норми права якого тлумачаться; нормативному акті, що

регламентує відносини суб'єкта, якому делеговані повноваження на офіційне роз'яснення. Наведені ознаки є головними рисами офіційного тлумачення, бо саме вони надають йому обов'язкового характеру.

Варто визначити ще одну ознаку, яка полягає в наявності особливого порядку роз'яснення дійсного змісту норм права. Деякі автори, наприклад М.М. Вопленко, розглядаючи особливий порядок роз'яснення дійсного змісту норм права, використовують термін «правороз'яснювальний процес» [10,35-38]. Це не дуже коректно, оскільки, по-перше, тлумачення — це діяльність, у процесі якої норму права спочатку з'ясовують, а вже потім роз'яснюють [11,135]; по-друге, в особливий порядок роз'яснення норм права включений також результат цього процесу. З іншого боку, цей термін правильно відбиває цільове призначення тлумачення, метою якого є роз'яснення дійсного змісту норм права, і є додатним для використання.

Залежно від того, на яке коло осіб розраховане офіційне тлумачення, воно може бути двох видів: нормативне і казуальне.

Нормативне – це тлумачення норм права, що призначене для поширення його на невизначене коло осіб і випадків. Воно має абстрактний характер, тобто його не пов'язують з конкретною ситуацією, суб'єктом чи обставинами, а пов'язують з ситуаціями типовими, такими, що часто виникають у житті. Отже, результат нормативного тлумачення поширюється на певні види суспільних відносин, які врегульовані нормою права, і передбачає багаторазовість застосування. Таке тлумачення застосовується у випадках, коли норми не досить досконалі за своєю формою, мають різне текстове розуміння, суперечливу практику їх застосування. Воно покликане забезпечити одноманітність в розумінні і застосуванні норм права. Нормативне тлумачення в свою чергу поділяється на автентичне, яке здійснюється тим органом, що видав норму (тобто це авторське офіційне тлумачення), та легальне, яке здійснюється спеціально уповноваженим на те органом, що цю норму не встановлював [12, 378-379].

Казуальне – це таке тлумачення, результат якого має відношення тільки до застосування норми щодо конкретного випадку, воно має значення лише для

вирішення конкретної юридичної справи суб'єктами правозастосовчої діяльності і є обов'язковим тільки у зв'язку з розв'язанням цієї справи. Це, як правило, таке тлумачення, що здійснюється в межах компетенції правозастосовчих органів. Тут розрізняють: тлумачення органу, що застосовує в певній процедурі норми права (воно відображене в акті застосування права), і тлумачення органу, що перевіряє законність та обґрунтованість акта застосування права.

Отже, офіційне тлумачення норм права — це процес роз'яснення дійсного змісту норм права третім особам, який здійснюється уповноваженим на це суб'єктом, та має обов'язковий характер.

Також офіційне тлумачення норм права доцільно класифікувати на автентичне і делеговане[13,19].

Автентичне тлумачення — це офіційне роз'яснення дійсного змісту норми права, що надає суб'єкт, який видав цю норму. Делеговане тлумачення — це офіційне роз'яснення дійсного змісту норм права, що здійснює суб'єкт, який має повноваження на такі дії.

У науці існують різні думки щодо належності автентичного і делегованого видів роз'яснення лише до офіційного нормативного тлумачення або до офіційного нормативного та казуального видів. Більшість учених, наприклад В. М. Хропанюк, А. С. Піголкін, О. І. Спиридонов, розглядають автентичне тлумачення як різновид лише офіційного нормативного тлумачення норм права[6,281]. Це не зовсім правильно. Суб'єкт, який видав норму права, може надавати її офіційне роз'яснення як загального характеру, так і щодо конкретного казусу. Інша справа, що на практиці переважно більшістю автентичне роз'яснення має загальний характер і належить до офіційного нормативного тлумачення. Слушно відзначає О. Ф. Черданцев: «Якщо той чи інший орган може тлумачити свої нормативні акти щодо цілої категорії справ, то тим більше він має право тлумачити їх щодо конкретної справи, якщо така необхідність виникає»[14, 145].

І. Сабо взагалі заперечує існування автентичного тлумачення норми права в зв'язку з тим, що його надає суб'єкт, який видав цю норму. Це фактично є

виданням нової норми, а тому таке тлумачення слід відносити до актів правотворчості. Ще раніше дану думку висловлювали М. М. Коркунов і Г. Ф. Шершеневич, які вважали автентичне тлумачення новим законом. І практичне значення «цього безглузлого виразу — законодавче тлумачення закону» зводили до того, що іноді, прикриваючись ним, автентичне тлумачення надає закону зворотної сили. Це твердження має сенс, але видається не зовсім правильним. Суб'єкт, який видав норму права, безумовно, має право на офіційне роз'яснення її дійсного змісту. Таке повноваження логічно походить із права цього суб'єкта на видання норми, що тлумачиться, бо саме він адекватно розуміє власну волю, щоб роз'яснити її дійсний зміст іншим особам. Це положення є принциповим. Інша справа, коли такий суб'єкт під виглядом офіційного роз'яснення видає нову правову норму або змінює чи доповнює її дійсний зміст. Видання нової норми, внесення змін у норму шляхом офіційного роз'яснення її дійсного змісту часто здійснюють для того, щоб надати новій або зміненій нормі зворотної дії [15,67]. В таких випадках надане роз'яснення не є тлумаченням і таку практику слід вважати неправомірною.

Отже, тлумачення норм права – це інтелектуально - вольова діяльність суб'єктів права відносно оцінки і роз'яснення правових норм з метою їх реалізації із додержанням всіх канонів закону, яка знаходить свій прояв у формі спеціального акта реалізації матеріальних правових норм, що видається уповноваженими органами влади з метою забезпечення законності та правопорядку. Існує декілька класифікацій видів правового тлумачення. Вирішальним аспектом у їх визначенні є суб'єкт – особа або орган, що дає це тлумачення. Тлумачити норми права можуть всі суб'єкти права: органи законодавчої і виконавчої влади, судові органи і органи прокуратури, юридичні і фізичні особи. Однак, значення такого тлумачення, його юридична обов'язковість і компетентність неоднакові. Залежно від суб'єктів тлумачення норм права має різні юридичні наслідки. Таким чином, за суб'єктами та юридичними наслідками розрізняють офіційне (казуальне та нормативне; автентичне та делеговане) та неофіційне тлумачення.

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник. / Пер. з рос. – Х.: Консум, 2006. – 656 с.
2. Сырых В. М. Теория государства и права: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрид. Дом “Юстицинформ”, 2004. – 704 с.
3. Марченко М. Н. Теория государства и права: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, ИЗД-во Проспект, 2004. – 648 с.
4. Оніщук М. В. Колізії у законодавстві України: причини та шляхи подолання. – Правова держава. – Вип. 7. – К.: 1996. – С. 96-105.
5. Спасов Б.П. Закон и его толкование. –М., 1986. - с.169.
6. Хропанюк В. Н. Теория государства и права. – М., 1996. – 378 с.
7. Назаренко Г.В. Теория государства и права: Учебное пособие. –М., 1998. - 175 с.
8. Алексеев С.С. Проблемы теории права. Курс лекций в 2-х т. Т. 2. – Свердловск, 1973. – 399 с.
9. Вопленко Н. Н. Официальное толкование норм права. —М: Юридическая лит-ра, 1976. –119 с.
- 10.Вопленко Н. Н. Следственная деятельность и толкование права: Учебное пособие. – Волгоград, 1978. – 80 с.
- 11.Спасов Б.П. Закон и его толкование. –М., 1986. - с.169.
- 12.Загальна теорія держави і права: / За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с.
- 13.Смирнов А.В., Манукян А.Г. Толкование норм права : учебно–практ.пособие. – М.:Проспект,2008. – 144 с.
- 14.Черданцев А.Ф. Толкование права // Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах. – Т. 2. – 612 с.
- 15.Власов Ю.Л. Проблеми тлумачення норм права: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім.В.М.Корецького НАН України, 2001.–180 с.